

SOOROLLID EESTI ÕPPEKIRJANDUSES

MARIANN NÄÄR

JUHENDAJA: ELMA KÜNNAPAS

2003

SISUKORD

Sissejuhatus.....	3
1. Soorollid.....	4
1.1 Mõiste.....	4
1.2 Soorollide päritolu.....	5
1.2.1 Käibelolevate põhjenduste usutavus.....	6
1.3 Maskuliinsed ja feminiinsed isiksused ja rollid.....	7
1.4 Soorolli sotsialiseerimine.....	9
1.5 Soorollide tajumine ja hoiakud.....	9
1.6 Mehelikud omadused maksavad.....	10
1.7 Olukord Eestis.....	11
2. Soorollidest eesti õppekirjanduses.....	13
2.1 Analüüsi tulemused.....	14
2.2 Analüüsi kokkuvõte.....	16
2.3 Põhjused.....	18
2.4 Tulevik.....	18
3. Soorollide kujutamine 8. klassi kirjanduse õpikus.....	20
3.1 Sisukorra analüüs.....	20
3.2 Illustratsioonide analüüs.....	21
3.3 Tekstide analüüs.....	23
3.4 Kirjanduse õpiku analüüsi kokkuvõte.....	25
Kokkuvõte.....	26
Kasutatud materjalid.....	27
Lisad.....	28
Lisa 1. Maskuliinsed ja feminiinsed omadused.....	29
Lisa 2. Kodeerimisjuhend soorollide analüüsimiseks õpikutekstides.....	30
Summary.....	34

SISSEJUHATUS

Traditsioonid määravad ühiskonnas palju. Juba väikesest peale harjutatakse meid mõttega, et tüdrukud mängivad nukkude, poisid autodega, naised peaksid põhitähelepanu pöörama laste kasvatamisele, mehed pere ülalpidamisele. Kuigi ühiskonnakorraldus ja sellega seoses ka soorollid on aja jooksul muutunud, leitakse veel praegugi, et soolise võrdõiguslikkuse probleeme teadvustatakse ühiskonnas liialt vähe. Tüüpilisi soorollihoiakuid ja -stereotüüpe peetakse loomulikuks ning selles ei nähta mingit probleemi.

Soorollide kujutamise viisid õpikutekstides ja illustratsioonidel on noortele eeskujuks: milline peab olema oma- ja vastassoo esindaja, kuidas ta käitub, millega tegeleb ja kuidas reageerib erinevates olukordades. Seetõttu otsustasingi antud teemat lähemalt uurida. Eelkõige huvitas mind see, milliseid omadusi ja ameteid naistele ja meestele Eesti koolides kasutatavad õpikud omistavad. Kasutasin juba olemasolevaid uuringutulemusi ning otsustasin ka ise ühte õpikut analüüsida, et seniste tulemuste paikapidavust kontrollida.

Oma töö esimeses osas annan üldise ülevaate soorollidest– mida see mõiste tähendab, kust on soorollid pärit, nende tajumine ja hoiakud. Järgmine peatükk hõlmab kokkuvõtet Tartu Ülikooli haridusteaduskonna poolt läbi viidud sootemaatilisest uuringust “Soorollid õppekirjanduses.” Välja on toodud mõningate õpikute analüüsi tulemused, traditsiooniliste soorollide kujutamise põhjused ning ettepanekud olukorra muutmiseks. Viimases osas kirjeldan enda läbi viidud analüüsi 8. klassi kirjanduse õpikule. Uuris, kui palju mehi ja naisi selles õpikus kujutatakse ning millistes rollides nad esinevad.

1. SOOROLLID

1.1 MÕISTE

Soolised erinevused ja soorollid on eri mõisted, kuigi neid kiputakse kas kogemata või teadlik-taotluslikult segi ajama. Mõistel *sugu* saab eristada kahte erinevat aspekti. Esiteks *bioloogiline sugu (sex)* ehk naiste ja meeste bioloogilised erinevused ning teiseks *sotsiaalne sugu (gender)* ehk sooga seotud käitumised ja hoiakud (näiteks naiselikkus (feminiinsus) ja mehelikkus (maskuliinsus)). Sotsiaalse soo mõiste alla käivad omakorda:

- a) Soo identiteet – indiviidi tunnetusmäär; kuivõrd tajub ta ennast mehe või naisena
- b) Soorollid – käitumismustrid, mida peetakse sobivaks mehele või naisele mingis kindlas ühiskonnas.
- c) Seksuaalne orientatsioon. Seksuaalpartneri sooline eelistus
(Kastepõld-Tõrs, <http://lepo.it.da.ut.ee/~annika/arengto2001.doc>)

Sooroll on teatud ettekujutuste süsteem, käitumismall, mille inimene peab omandama ja millele ta peab vastama, et teda meheks või naiseks tunnistataks. Soole sobivaks peetav käitumismudel on erinevates kultuurides erinev ning võib aja jooksul koguni ühe kultuuri piires muutuda. Erinevused sugude vahel sisaldavad erinevaid käitumisvorme, mida peetakse kohaseks poistele ja tüdrukutele ehk teiste sõnadega, mida peetakse mehelikuks või naiselikuks. Need arusaamad moodustavad osa sellest sotsiaalsest kontekstist, mille mõjul õpib laps tüdrukutele ja poistele “sobivat” käitumist. Kindlad käitumistavad koos suhtumiste ja isiksuse omadustega seostuvad sellega, mida defineeritakse soorollideks. Sookohase käitumise omandamine viitab soole omase tüübi määratluse omandamisele. (Korp, Leppiman, Meres, Vaher, 2002, lk 8)

1.2 SOOROLLIDE PÄRITOLU

Kaasaegne soorollide iseloom ja ulatus on kultuuriliselt määratletud ning seejuures paindlik. Tänapäeva mõistes mehelik või naiselik käitumine erineb paljuski sellest, mis valitses 50 aastat tagasi. Naised ei taha olla enam mehest sõltuvad, alistuvad ja mittevõistlevad. Mehed ei pelga teha selliseid koduseid toimetusi nagu toiduvalmistamine ja laste hoidmine. Ei kardeta väljendada ka oma õrnu tundeid. (Ibid)

Huvi soorollide vastu algas osaliselt kriitikaga *mehekesksete* enesestmõistetavuste vastu. Mehekesksus (androtsentrism) on uskumus, et asjade keskel on mehed, kes kujundavad ühiskonda kas ainsatena või siis koos naistega kusagil kõrval. Kõige ilmsem näide on see, mida feministid näevad keele seksistliku kasutusena – sõna *mees* kasutamine sõna *inimene* asemel (inglise keeles *man for human*), või meessoost tema (*he*), kui mõeldakse mõlemaid sugusid (“*she or he*”). (Johnson, 1999, lk 86-87)

Paljud uurijad näevad traditsiooniliste soorollide kujunemise ajaloolisi põhjusi naiste ja meeste bioloogilistes erinevustes: mehed on tänu oma suuremale kogule olnud alati eelisseisundis kõiges selles, milles on vaja rakendada füüsilist jõudu või aktiivsust, naised on aga paratamatult suure osa oma ajast hõivatud järelkasvu eest hoolitsemisega ning pidanud seetõttu rohkem kodus olema ja jäänud aktiivse sotsiaalse suhtlemise ja oluliste otsustuste tegijate ringist välja.

Ka psühholoogias on leitud arvukalt erinevusi meeste ja naiste vahel, kuigi praegu ollakse arvamusel, et need on tegelikult väiksemad, kui varem kinnitatud. Inimeste erinevate võimete uuringutest on teada, et naised tunnevad end vabamalt verbaalseid võimeid vajavate ülesannete puhul, mehed matemaatiliste ja visuaal-ruumiliste võimete puhul. Naised ilmutavad tõenäolisemalt valmisolekut abistavaks käitumiseks, on vastuvõtlikumad sotsiaalsetele mõjudele ja kuulekamad grupile, mehed on iseseisvamad ja agressiivsemad. Psühholoogiliste sooliste erinevuste juures peab aga arvestama, et igasugune erinevus on kirjeldatud keskmisena ning ei räägi midagi konkreetse mehe või naise vastavate võimete kohta, seetõttu tuleb nende tõlgendamiseks olla ettevaatlik. Laialt levinud eelarvamus, et mehed on matemaatikas naistest paremad, pole leidnud kinnitust. Enam tõendust leidnud erinevus on meeste suurem agressiivsus ja vägivaldne

käitumine. Selle põhjused on mitmesugused, alates hormonaalsetest teguritest kuni õpitud vägivaldse käitumiseni. (Rehema, 2000, lk 6)

Sugude vahel on erinevusi ka stressiga toimetulemise viisides ja probleemide lahendamise viisides üldiselt, seksuaalkäitumise eelistustes, mitteverbaalses käitumises, ametite ja hobide eelistamises... Kõikide selliste füüsiliste ja psühholoogiliste erinevuste ilmnemisel pole ka ühiskonnas levinud stereotüüpsete ettekujutuste ja uskumuste leidumine imekspandav. Need elavad aga omaette elu ja mõjutavad inimesi omakorda soovitavaks, kohaseks ja õigeks peetavatele käitumisviisidele ja eelistustele, ametitele ja rollidele. (Einpaul, <http://tnk.tartu.ee/0soorollidest.html>)

1.2.1 KÄIBELOLEVATE PÕHJENDUSTE USUTAVUS

Mõningate feministide vaadetes ei ole “naiselikule loomusele” mitte midagi olemuslikku ning mõned neist ründavad ka “bioloogilist essentsialismi”, see tähendab, püüet defineerida kultuuridevahelisi soorolle, mis baseeruvad bioloogilistel “faktidel”, nagu meeste ülakeha suurem tugevus või naiste roll sünnitusel ja imikute hooldusel. Nad väidavad, et sellised “faktid” on sotsiaalselt konstrueeritud. Näiteks seavad nad kahtluse alla viisi, kuidas soorollide erinevused on bioloogilistes uurimustes alati esindatud binaarsel moel. (Johnson, 1999, lk 93)

Feministid väidavad, et paljude meestekesksete oletuste isoleerimine on tähtis, kuna rääkides, et mehe domineerimine on normaalne ja loomulik inimliikidele, viidatakse endastmõistetavalt sellele, kuidas oleme alati olnud – kauges minevikus või primaatide ja loomade maailmas. Ent see argument, väidavad nad, on ringkäenduslik. Kui vaadata mineviku arheoloogilistele uurimustele või etnograafilistele uurimustele teistest kultuuridest või antropoloogilistele uurimustele primaatidest, leiame, et neid on uuritud meie liigi isaste poole kallutatud vaatenurgast. See eelmõjustatus on seda rohkem läbivam, kuna on sageli alateadlik. Heaks näiteks on etnograafilised uurimused.

Mitmesugused kultuuridevahelised uurimused on oletanud, et “mehe domineerimine” on universaalne. Ent palju sellest informatsioonist koguti 19. sajandil peamiselt meessoost etnograafide poolt, kel olid tähtsaheliselt viktoriaanlikud suhtumised

sellistesse teemadesse. Etnograafid valisid “loomulikult” pigem hõimu mehi kui naisi, kui küsitlesid selle poliitilise süsteemi iseloomust, ja kaldusid saadud varieeruvaid ja auahneid vastuseid interpreteerima nende oma viktoriaanlike ootuste ja eelarvamuste terminites. Feministlikud antropoloogid väidavad seetõttu, et selline etnograafiast tulenev informatsioon vajab pigem kahtlemist ja teoretiseerimist, kui olla aktsepteeritud pimedalt ja ebakriitiliselt. Sama võib öelda ka selle kohta, mida “teatakse” teistest distsipliinidest. (Ibid, lk 88)

1.3 MASKULIINSED JA FEMINIINSED ISIKSUSED JA ROLLID

Soorollid selle mõiste ühe tähendusena ongi just sellised sotsiaalsed rollid, milles mehed ja naised esinevad erineva sagedusega. Meie ühiskonnas on naised seotud meestest sagedamini sotsiaalset suhtlemist eeldavate elualadega, töötades valdavalt haridus- ja teenindussfäärides, nii et näiteks kasvataja, koduperenaise ja müüja ametid on naiste tüüpilisteks soorollideks. Meestele on tavapärase olla hõivatud tootmises ja vahendustegevuses ning ka formaalsete organisatsioonide juhtimises ning nende tüüpilisteks rollideks on olla näiteks ehitaja, autojuht või direktor.

Inimeste psühholoogilised erinevused ja nende tähistamine on teiseks tasandiks, kus kasutatakse väljendit sooroll. Isiksuse omadusi hinnates on leitud, et meeste iseloomudes esinevad sagedamini sellised jooned, nagu näiteks enesekindlus, iseseisvus, vaprus ja teiste juhtimine. Selliseid jooni nimetatakse meheliikeks ehk maskuliinseteks ning nende iseloomujoontega inimesed on maskuliinse soorolli kandjad. Naised on sagedamini hellad, tundelised, empaatilised, abivalmid ja koostöövalmid. Need omadused kuuluvad seega naiselike ehk feminiinsete hulka ning ka vastavate omadustega sooroll on feminiinne.

Nimetused maskuliinne ja feminiinne on antud tähenduses tinglikud ja pole üldse tingimata seotud inimese sooga, vaid pigem sellest sõltumatult esinevate iseloomujoontega. Maskuliinseid iseloomujooni nimetatakse teadlaste seas sageli ka instrumentaalseteks, sest need on reeglina seotud spetsiifilisi oskusi nõudvate tegevuste sooritamise ja millegi valmis tegemisega. Feminiinseid jooni vaadeldakse

ekspressiivsetena, kuna nad seostuvad emotsioonide väljendamise ja inimsuhetega.(vt. lisa 1)

Feminiinse soorolliga võib olla nii naine kui samahästi ka mees, kui ta iseloomuomaduste seas domineerivad antud kultuurikeskkonna soostereotüüpides naiselikumaks peetavad omadused ja vastupidi, maskuliinsed ei pea olema sugugi ainult mehed, ka maskuliinsete omadustega naised pole tänapäeval sugugi harulduseks. Inimese isiksuses võivad maskuliinsed ja feminiinsed omadused olla ka tasakaalus. Kui mõlemad on esindatud suurel määral, nimetatakse inimest androgüünseks, kui kumbki suundumus ei avaldu ilmekalt, on tegemist diferentseerimata soorollitüübi esindajaga. (Einpaul, <http://tnk.tartu.ee/0soorollidest.html>)

Samamoodi on jagatud ka ühiskondi meheliikeks ja naiseliikeks. Nn maskuliinsed ühiskonnad on mehe vaatenurgast lähtuvate karmimate väärtushinnangutega - naised maskuliinses ühiskonnas peaksid enam huvituma elu kvaliteedist, mehed eneseteostusest ja materiaalsest heaolust. Feminiinsetes ühiskondades domineerivad vastavalt naiselikud pehmemad väärtushinnangud. Näiteks loetakse maskuliinseks Jaapanit, Austriat, Itaaliat, feminiinseks Rootsit, Norrat, Hollandit, Taanit, Soomet.

Maskuliinsed kultuurid ei ole nii sallivad kui feminiinsed. Palju raha kulutatakse riigikaitsele, rahvusvahelised konfliktid lahendatakse võitluse ja mitte kompromissidega. Esmatähtsaks peetakse majanduse arengut, mille nimel ollakse valmis ohverdama elukeskkond. Feminiinsed ühiskonnad kulutavad palju raha maailma vaeste abistamiseks. Konflikte lahendatakse läbirääkimiste teel. Oluliseks peetakse keskkonnakaitset, mille järgi kohandatakse ka tööstuse areng.

(Valk, http://www.meestekeskus.ee/info/supilinn/fen_krist.htm)

1.4 SOOROLLI SOTSIALISEERIMINE

Soorolliga seotud probleemid on olulised meie suhtumise kujunemisel lapsesse kui tulevasse mehesse või naisesse. Sotsialiseerumise aluseks on soorolli stereotüübid. Lapsepõlve jooksul mõjutavad soorolli omandamist eakaaslased, vanemad, olulised on paljud ühiskonna mõjutused, mida saadakse ühiskonna sotsiokultuurilisest taustast. On

väidetud, et kui ootuse taga on traditsiooni jõud ja seda korduvalt kinnitavad kõik, kellega inimene kokku puutub, on raske sellele mitte alluda.

Nii mõningadki teadlased on seisukohal, et last ei sotsialiseeri niivõrd üksikud käsud ja keelud, kuivõrd vanemate eeskuju kõiges ja kõikjal. Vanemate kaudu toimub esmane sooline sotsialiseerumine. Suhtluses omasoolise vanemaga õpitakse soorollid, vastassoolise vanemaga suheldes aga saadakse esimesed kogemused vastassooga lävimiseks. Siin on väga vajalik mõlema vanema olemasolu. (Korp, Leppiman, Meres, Vaher, 2002, lk 8)

1.5 SOOROLLIDE TAJUMINE JA HOIAKUD

Loomulikult on psühholoogiliselt määratud soorollid sotsiaalsete soorollidega seotud ja seda arvukates erinevates aspektides. Inimese iseloomuomadused mõjutavad nii tema käitumist erinevates sotsiaalsetes situatsioonides kui ka seda, kuidas teised tajuvad teda erinevate rollide täitmisel. Kuna tüüpilisemalt on näiteks teiste juhtimine meeste jaoks omane tegevus ning et naistel on juhi rolli sattumisel rohkem probleeme sellega, et teised hakkaksid teda tõsiselt võtma, siis on siinjuures loogiline järeldada, et maskuliinsematel naistel on need probleemid väiksemad kui sookaaslastel, kelle kalduvus domineerimisele on väiksem. Teistpidi, kui poissi on lapsest saadik kasvatatud olema kuulekas, tagasihoidlik ja abivalmis, siis eelistab ta ka suureks kasvades valida sotsiaalseid rolle, kus tal on võimalik oma iseloomuga kõige paremini kooskõlas olla.

Stereotüüpseid ideoloogilisi suhtumisi ja hoiakuid, mis kuuluvad mõne käitumisviisi ja sotsiaalse rolli ühele inimesele sobilikumaks kui teisele, käsitletakse soorollidest sõltumatult.

Uuringud näitavad, et ei isiku sugu ega ka tema psühholoogiline sooroll - iseloomu feminiinsuse või maskuliinsuse määr - ei ennusta midagi tema soorollihoiaku kohta. Hoopis olulisemad on üldised kultuurikeskkonnas levinud arusaamad ja ettekujutused. Euroopas on näiteks seda, et mehed on paremad kraanajuhid, nõus uskuma enamik inimesi väga erinevatest gruppidest.

Soorollide kohta käivates stereotüüpsetes ideoloogiates on vähemalt kaks vastanduvat vaatenurka, äärmustena avalduvad need traditsioonilises (mees domineerib ja just nii ongi väga hea) ja võrdsustavas modernses humanistlikus hoiakus - mõlemad käivad tööl, teenivad raha, võtavad lapsepuhkust ja otsustavad oluliste asjade üle koos.

Traditsioonilise rollijaotuse pooldajad eelistavad rõhutada vastassugupoolte erinevusi, pidades näiteks auto parandamist rangelt ainult meestele sobivaks ja tikkimist ainult naistele sobilikuks tööks. Võrdsuse taotlejad, osaliselt reaktsioonina ühiskonna traditsiooniliselt seksistlikule suhtumisele naistesse ja innustununa feministliku liikumise järjest laienevast kõlapinnast, kalduvad alatähtsustama ja kohati isegi eitama sugudevaheliste erinevuste olemasolu. Muidugi ei saa meeste ja naiste vaheline võrdsus elus kunagi absoluutseks kujuneda, seda kasvõi juba nimetatud bioloogiliste erinevuste tõttu, kuid ka vastupidine äärmus ei ole tänapäeval enam vastavuses arenenud ühiskonna tingimustega. (Einpaul, <http://tnk.tartu.ee/0soorollidest.html>)

1.6 MEHELIKUD OMADUSED MAKSAVAD

Ei saa salata, et meie kaasaegne läänelik ühiskond on mehekeskne ja väärtustab maskuliinseid omadusi feminiinsete ees. Ühiskonnas hinnatavaid positsioone täidavad traditsiooniliselt valdavalt mehed ning ühiskondlikult olulistes ametites jõuavad edasi need, kellel on piisavalt tüüpilisi maskuliinseid omadusi - aktiivsust, ettevõtlikkust, võitluslikkust, vaprust ja tugevust.

Nimetatud tendentsi viljaks võib pidada hiljuti Tartu Ülikoolis läbi viidud soorolliuuringute tulemusi, mis näitasid, et tugevalt esindatud maskuliinsete isiksuseomadustega inimesed olid teistega võrreldes kõrgema enesehinnanguga, oma eluga rohkem rahul ja teistest optimistlikumad.

Nende naiste seas, kel polnud palju feminiinseid omadusi, oli kõige sagedamini esindatud oma soole vastanduv maskuliinne soorollitüüp, vähese maskuliinsusega meeste seas aga mitte vastanduv feminiinne, vaid hoopis diferentseerimata tüüp. Sellest

on näha, et naised soostuvad võtma mehelikku soorolli palju meelsamini, kui mehed naiselikku rolli. Mehelikkust ja mehelikke maneere peetakse jätkuvalt "paremateks".

Kuna maskuliinsed omadused aitavad "elus edasi", maskuliinset soorolli eeldavad tegevusvaldkonnad ja seega ka mehed üldiselt on ühiskonnas keskmiselt kõrgemalt hinnatud ja paremini tasustatud, on selline eelistus ka mõistetav. Vaatamata järjest laienevale võrdsuse ideoloogia levikule on erinevused meeste ja naiste keskmistes sissetulekutes jätkuvalt suured. Lääne arenenud ühiskondades on erinevused töötasudes üheks peamiseks võrdõiguslaste rõhutataavaks argumendiks oma nõudmiste esitamisel., Maailmas on tendents jätkuvalt selle suunas, et ajaloos nii levinud otsene naiste halvustamine ja nende õiguste piiramine on langemas järjest suuremasse ühiskondlikusse ebasoosingusse ja kuulutatud mõnedes sfäärides isegi ebaseaduslikuks. (Ibid)

1.7 OLUKORD EESTIS

Eestis pole naisliikumine küll seni eriti suurt kõlapinda võitnud, organiseerunud või vähemalt end teadvustanud naisõiguslasi on ainult üksikuid. Kuigi taasiseseisvumise ajal on soorollide ja võrdõiguslikkusega seotud teemadel räägitud ja kirjutatud, pole siin levinud traditsiooniline rollide jaotus enamikele meie inimestest veel teravaks probleemiks kerkinud. Selle põhjenduseks võib vaid spekuloida oletustega, et eestlastele on teatud tolerantsus alati iseenesest omane olnud või pole meie naised õppinud veel hindama väärtusi, mis neile osaks langeksid, kui nad võitleksid välja enda kohta käiva stereotüüpse hoiaku, mis kuulutaks nad eriti hinnatuiks ja kompetentseteks kõikvõimalike kõrgelttasustatavate vastutavate ametikohtade täitmisel. (Ibid)

Paljude naisõiguslaste meelest peaks olema niisugune ühiskondlik kokkulepe ja garantii, et naistel oleks võimalik vahepeal töö ja karjääri kõrvalt ka natuke puhkust võtta, lapsi sünnitada ja neid kasvatada. Teiseks on Eestis suur hulk naisi, kes töötavad elualadel, mida vähe tasustatakse - lasteaiakasvatajad, medõed, kultuuritöötajad jne. Ka selles osas oleks mõndagi õppida. Näiteks Põhjamaades on tehtud nii, et teatud naiste ametid on kuulutatud võrdseiks teatud traditsiooniliste meesteametitega. Medõdedel

oleks sellise suhtumise alusel õigus saada samapalju palka, kui saavad näiteks politseinikud. See kaotaks ebavõrdsust, mida toob kaasa naiste ja meeste paratamatult erinev kutseorientatsioon. (Kangro, 2002)

2. SOOROLLIDEST EESTI ÕPPEKIRJANDUSES

Naiste ja meeste võrdõiguslikkus tuleb kasuks mõlemale sugupoolele. Selle saavutamiseks ei piisa seadustest, sest seadus ei jõua igapäevaelu iga detailini. Vähemärgatavates detailides sõltub inimeste käitumine hoiakutest, mille kujundamisel on oluline roll ka õppekirjandusel. 2001. aastal toetas Avatud Eesti Fondi Naisprogramm alaprogrammi “Võrdsed võimalused Euroopa Liiduga liitumisel” raames

Tartu Ülikooli haridusteaduskonna poolt läbi viidud sootemaatilist uuringut “Soorollid õppekirjanduses.” Haridus etendab õppe- ning sotsialiseerumisprotsessi käigus olulist rolli sooliste stereotüüpide kujundamisel ja edasiandmisel lastele ning noortele. Kooliõpikute autorid kujutavad naisi ja mehi erinevates tegevustes, mis annavad lastele eeskujuga ja võivad mõjutada elukutse valikut. Sellepärast on õppekirjandus üheks tähelepanuväärseks väärtushinnangute kujundajaks.

Soorollid on aga vaid osa õpikute kvaliteedist. Õpikud mõjutavad õpilaste suhtumist isamaasse ja vanematesse inimestesse, teistesse rahvastesse ja teadmistesse, iseendasse ja töösse. Selle tõttu uurivad arenenud maade elanikud ja ajakirjandus hoolega, milliste õpikute järgi nende lapsed koolis kujundatakse. Lääne-Euroopas ja Põhja-Ameerikas on nendele küsimustele pööratud suurt tähelepanu juba alates seitsmekümnendatest. Seal on tehtud väga sihipäraseid katseid naiste ja meeste rollide kajastamise tasakaalustamiseks. (Kangro, 2002)

Näiteks kolmekümnendate aastate Saksamaal näidati mehi sõjasangaritena ja see soodustas maailmasõja vallapäästmist. Et enam nii ei juhtuks, loodi instituut, mis peab näitama autoritele, kus nad (alateadlikult) sõda propageerivad.

Füüsikaproffessor Gerhard Merzyn Göttingenist on tunnistanud, et toimetajad lugesid tema füüsikaõpiku käsikirjas kõigepealt ära, kui palju on selles mehi ja naisi. Õnneks oli neid enam-vähem võrdselt ja käsikiri võeti lähema vaatluse alla. (Mikk, 2002, lk 15)

Õpikutes on teksti kõrval väga olulised ka illustratsioonid. Üks seisev ja tegutsev mees on mõjukam kui kolm istuvat naist. Indias avaldati illustratsioon, mille ülemisel osal oli naine kahe lapsega ja all naine üheksa lapsega. Ülal on jumalik, ideaalne ja nii sisendas see illustratsioon, et vähe lapsi on hea. (Ibid)

Suurtest püüdlustest hoolimata leiab ka lääne kooliõpikutest endiselt soolist tasakaalustamatust. Ilmselt seetõttu, et ühiskonna üldlevinud stereotüüpe ja patriarhaati on väga raske murda. Eesti haridussüsteemis teadaolevatel andmetel keegi niisugustel asjadel silma peal ei hoia ning sellele ei ole üldse tähelepanu pööratud.

2.1 ANALÜÜSI TULEMUSED

Rühm noori sotsiaalteadlasi (Liina Järviste, Ülle Säälik, Mare Sadam, Veronika Kalmus jt.) uurisid, millist eeskuju pakuvad Eesti koolides kasutatavad õpikud sirgivatele tüdrukutele ja poistele. Projektis analüüsiti, kuidas kujutatakse algklasside lugemikes, ajaloo- ja kodanikuõpetuse õpikutes mehi, naisi, tüdrukuid ning poisse. Põhilise uurimismeetodina kasutati teksti ja illustratsioonide kvalitatiivset ning kvantitatiivset sisuanalüüsi. Selgus, et enamik Eesti õpikuid tugevdab stereotüüpset rollijaotust: näiteks naisi kujutatakse kodus ning vähestes ametites, seevastu mehi näidatakse edukana paljudes töödes ja harva lastega tegelemas. Tüdrukud on õpikutes hoolsad ja korralikud, kuid poisse kujutatakse sageli distsiplineerimatute ning koolitöö suhtes hooletutena.

Stereotüüpide kinnistamisega tehakse algust juba algkoolis. Algklassilugemikes leidsid uurijad (Agnes Männik, Ilona Piirimägi, Mai Sula, Ülle Säälik) nii tavapäraseid kui ootamatuid seiku. Poisse ja mehi on lugemikes rohkem kui tüdrukuid ja naisi ning neid mainitakse tekstides ka sagedamini esimestena. Naised ja tüdrukud on kohusetundlikud, nad õpivad hästi. Tütarlapsed kuuletuvad vanematele, aitavad kodustes töödes, õpivad hästi. Vanaema hoolitseb lastelaste eest, keedab moosi ja suunab vanaisa tema tegevustes. Naiste ametid on teada: müüja, õpetaja, kokk jne. Õpetajat on ühes lugemikus näidatud hallina ja laste vallatustele alistavana, meesõpetajat ei õnnestunudki lugemikutekstidest leida. Naisi on sageli kujutatud ka kodus: nad käsivad ja keelavad, koristavad ja teevad süüa. (Mikk, 2002, lk 15)

Lugemikes toodud poisid enamasti ei taha õppida, nad eiravad koolikorda. Poisid võistlevad, organiseerivad, veavad õpetajat ninapidi. Nende taunimisväärseid tegusid on mõnikord näidatud naljakaina, mis ahvatleb järele tegema. Leidub aga ka näiteid, kus poisid on aktiivsed, lahendavad probleeme ning esitavad ideid. Sagedamini on nad siiski kriitika objektiks. Mehi on kujutatud sageli tööl ja edukatena. Mehed peavad mitmesuguseid ameteid, oskavad kõike. Ühe vaadeldud õpiku illustratsioonidel on täiskasvanud mehed üsna haletsusväärased. Lastega nad ei tegele ja ei oska isegi joonistada, kui laps seda palub. Isa on kodus kujutatud tobukesena, kes peab

lapsevanemaks olemist hädaks ja on mures, et poeg võib talle häbi teha. Juttu alustavad kodus naised, nende sõnavara on rikkam. Seevastu eesti rahvajuttudes on vestluse algatajaks mees. (Mikk, 2001, lk 9)

Analüüsitud inglise keele õpik samuti pigem tugevdab stereotüüpset rollijaotust, kui annab eeskujusid sellest väljumiseks. Näiteks rääkisid õpiku tekstid isast kui väljaspool kodu edukast inimesest, ema oli koduperenaine ning isa abiline.. Poisid tegid aktiivselt sporti, tüdrukud lugesid meeleldi ilukirjandust. Lisaks sellele oli kasutatud meessoost asesõna “tema” seal, kus tegelikult oli mõeldud nii poisse kui ka tüdrukuid, nii mehi kui ka naisi. (Jeannine Richards) (Ibid)

Inimeseõpetuse õpik kujutab aktiivsete ja edukatena nii naisi kui ka mehi. Tegevusvaldkonnad on sooti siiski tüüpilised. Ootamatu on aga noormeeste ja meeste vägagi negatiivne kujutamine seksuaalsuse teema käsitlemisel. Positiivseid näiteid seal polnudki (Ülle Säälilik). Tõeliseks muinasjuturaamatuks osutus uurimisgrupile 11. klassi perekonnaõpetuse õpik, kust leiab muuhulgas järgmisi tarkuseteri: "Mees ja naine on loodud erinevast materjalist", "Naine suudab paljut mõista ja mehel on see raskem", "Mehe kodu on maailm ja naise maailm on kodu". Et õpik tegeleb otseselt ürgpatriarhaadi propageerimisega ja satub nõnda konflikti tänapäeva demokraatliku ühiskonna väärtustega, soovivad teadlased õpiku enne ümberkirjutamist kasutuselt kõrvaldada. (Mikk, 2001, lk 9, Berg, <http://www.vabaeuroopa.org/artiklid/2002/11/kultuur.20021122145510.asp>)

Mõningate õpikute puhul pole uurimisgrupi hinnangul probleemiks mitte ainult stereotüübid, vaid asjaolu, et õppeaine käsitlus tervikuna on rõhutatult meestekeskne. Näiteks ajaloo on Eestis traditsiooniliselt keskendunud pigem sõdadele ja suurmeestele kui inimkonna arengu analüüsile. Ning kuna riigijuhid ja sõjaväelased on valdavalt olnud mehed, leiab raamatutes kümne (kuulsa) mehe kohta äramärkimist keskmiselt vaid üks naine. Naisuurimusliku kallakuga ajalookriitika on väitnud, et vigane on ajalugu, mis vaikib poolest inimkonnast ja et (meeste) sõdade loo kõrval on ajalugu vist inimese lugu, kus on osalenud ka naised. Mehed sõdivad, valitsevad, annavad käske ja teevad teadust. Õpikute illustatsioonidel on mehed valdavalt liikuvad ja jõulised, neile

on kätte joonistatud relvad, lipud, muusikariistad ja põllutöövahendid. Naised seevastu esinevad õpikutes pigem koduperenaistena, kelle ülesanne on meest tema tegevuses toetada. Naiste osa ühiskonnaelus on seega teisejärguline ja passiivne. Samal ajal kui tähtsustatakse meeste suuri tegusid, on tüdrukud jäetud eeskujudeta.

2.2 ANALÜÜSI KOKKUVÕTE

Eesti kooliõpikuid analüüsinud uurimisrühm leidis, et peaaegu kõik õpikud ja mistahes kooliastmel on ajast ja arust, need kultiveerivad ja kinnistavad naise ja mehe rollist ühiskonnas arhailisi arusaamu ning tuleks seetõttu kiiremas korras välja vahetada. Kooliõpikute soolise tasakaalutuse iseloomustamiseks toob uurimisgrupi liige, souuringute magister Liina Järviste näite rahvussuhete alalt. “Kui me ei taha hästi lubada, et venelaste kohta öeldakse, et nad on juurteta rändrahvas, et nad on pätid, kaabakad, narkarid ja HIV-positiivsed, siis samamoodi ei tohiks me öelda seda, et mehed on töökohtadel edukad ja poisid on kratid ja kraaded.”

(Berg, <http://www.vabaeuroopa.org/artiklid/2002/11/kultuur.20021122145510.asp>)

Väikesest uurimustööst jäi mulje, et tegelikult ei planeerita õpikutes esinevat naiste ja meeste kujutamist peaaegu üldse. See kõik oleneb ainult autorite enda vabast valikust ja sellest, millised on nende endi ettekujutused naiste ja meeste rollidest ühiskonnas. Õpikud ise on üks usaldusväärsemaid infoallikaid - nimelt on ühiskonnas üldiselt levinud arvamus, et see info ja teadmine, mida õpikud esitavad, on 100% objektiivne ja tõene. Kuna õpetajad lähtuvad oma õpetamisprotsessis väga palju õpikutest, on stereotüpiseeritud meeste ja naiste käsitlemine õppematerjalides eriti ohtlik, sest seda võetakse tõe pähe. (Kangro, 2002)

Uurijate hinnagul on vildakad nii poistele kui tüdrukutele antavad eeskujud. Üldiselt leiti, et tüdrukud on õpikutes heatujulised, õpivad hästi, nad on puhtad ja kohusetundlikud. Poiste seas domineerib tootsilik õpilane, kes ei õpi ega hooli korrast. Naisi kujutatakse suhteliselt vähestes ametites. Ema on töökas, hoolitseb perekonna eest, teeb süüa. Isa tuleb töölt koju, sööb, loeb lehte, vaatab televiisorit ja vahel mängib ka lastega.

Õpikutes esitatu on noortele eeskujuks ja mõjutab nende eluteed. Kahjuks kitsendab konservatiivne ja stereotüüpne naiste ja meeste kujutamine õpilaste arenguvõimalusi ning sotsialiseerib neid stereotüüpsetesse soorollidesse, mis ei ole vastavuses meie tänapäevase ühiskonna nõuetega. Vaadeldud lugemikes on naised valdavalt õpetajad. Selline käsitus võib veelgi suurendada naisõpetajate ülekaalu. Kui naisi kujutatakse kogu aeg koduperenaistena, tekib koolilastel ettekujutus, et nii peabki olema. (Mikk, 2001, lk 7)

Negatiivseid eeskujusid oli palju meessoost isikute seas: perekonnas saamatud isad, koolis korda rikkuvad poisid. Aga need lood võivad suurendada koolist loobunud poiste hulka, sest eeskuju on tugevam mõjutusvahend kui mis tahes veenmine ning on arusaadav ka vähese ettevalmistusega õpilasele. Negatiivset eeskuju võidakse jäljendada isegi siis, kui see on õpikus karistatud.

Kõik see viib teadlaste hinnangul selleni, et pool elanikkonnast avastab neid õpikuid lugedes end teisejärgulisest rollist, sest just õpiku tekstid ja illustratsioonid on lastele eeskujuks, milline peab olema oma- ja vastassoo esindaja, millega ta tegeleb ja kuidas reageerib erinevates olukordades. Stereotüüpsed soorollid aga piiravad kaasaja ühiskonnas nii poiste kui ka tüdrukute väljavaateid eneseteostusele. Probleem on teadlaste arvates seda suurem, et kooliraamat on õpilase ja tihti ka õpetaja jaoks autoriteetne allikas ning seal olev info omandatakse kriitikata.

2.3 PÕHJUSED

Üheks põhjuseks, miks õpikutes kujutatakse just selliseid soorolle, on ilmselt traditsioonid. Ühiskonnas valitsevad teatud tavad ning neid on kasutatud ka varasemates õpikutes. Traditsioonid võivad aga mõnikord peegeldada igavikku vajunud tegelikkust. Seetõttu tuleks ka soorollide kujutamisel enam mõelda, mida me soovime lastele sisendada, sest just õpikud peavad juhtima neid parema tuleviku poole.

Teiseks põhjuseks võivad olla autorite eneste soost tingitud eelistused. Ajalooõpikute autorid on tavaliselt mehed ja nad kirjutavad meestest, ignoreerides sellega poolt

inimkonnast. Samavõrd kui meeste võidud lahinguväljal, on progressi toetanud naiste töökus, korralikkus ning laste kasvatamine. Lugemike koostajad ja illustraatorid on seevastu tihti naised. Äbarike meeste ja ulakate koolipoiste sagedase kujutamise põhjust tuleb otsida autorite enda kogemusest

Kolmandaks ühekülgseuse põhjuseks võib olla üksikisiku kogemuse piiratus ühiskonna kogemusega võrreldes. Eelpool öeldust tulenevalt: kui lugemiku koostajate ja illustreerijate seas oleks olnud ka mehed, siis poleks ehk nii palju negatiivseid eeskujusid sellesse sattunud. Seetõttu peaks õpikuid koostama suur ja erinevate kogemustega autorite kollektiiv. (Mikk, 2002, lk 15)

2.4 TULEVIK

Õpik on tuleviku kujundaja. Ta peab näitama elu õiglaselt ja samas veidi sagedamini kujutama seda, mida me tulevikult ootame. Naiste ja meeste tegevusvaldkondade avardamiseks tuleks neid näidata ka vastassoole tüüpilistes tegevustes ja rollides. Sellest lähtudes sooviks õpikus näha aktiivset ja huvitavat meesõpetajat (kaasaja õpetaja Lauri), õpihimulist ja korralikku koolipoissi, erinevates ametites naisi, lastega koos tegutsevat eeskujulikku pereisa jne. Me oleme mures oma rahva iibe pärast, üheski õpikus ei ole kujutatud isa hoolitsemas imiku eest. Tegelikult elust oleks aga neidki näiteid võtta. (Mikk, 2002, lk 15)

Soouuringute magister Liina Järviste osutab, et kirjastustes ja Haridusministeeriumis ei pöörata praegu mingit tähelepanu sellele, kuidas mehi ja naisi õpikutes kujutatakse. Probleem on veelgi laiem, sest ka akadeemilistes ringkondades liigub autoreid, kes ei teadvusta, et õpikutarkused on subjektiivsed ja kultuuriliselt konstrueeritud ning kujundavad vastavalt sellele tulevaste ühiskonnaliikmete identiteeti. “Meie kooliõpikud ja ainekavad ei ole apoliitilised. Ja kui identiteedi kujundamine on sinna sisse kirjutatud, siis miks ei võiks sinna sisse kirjutada, et me tahame kujundada sellist identiteeti, mille üheks põhiprintsiibiks oleks sooline võrdõiguslikkus,” ütles Järviste. (Berg, <http://www.vabaeuroopa.org/artiklid/2002/11/kultuur.20021122145510.asp>)

3. SOOROLLIDE KUJUTAMINE 8. KLASSI KIRJANDUSE ÕPIKUS

Analüüsisin 1997. aastal välja antud Ilmo Au ja Märt Hennoste õpikut “Kirjandus VIII klassile”. Enamasti on tegemist kvantitatiivse uuringuga – see tähendab, et püüdsin välja selgitada, kui palju on antud õpikus kujutatud mehi ja naisi, kuid samas pöörasin tähelepanu ka sellele, millistes rollides neid kujutatakse – traditsioonilistes või väljakujunenud tavaid eiravates, aktiivsetes või passiivsetes.

Õpik on jagatud kaheksaks suuremaks peatükiks. Iga selline osa kätkeb endas erinevate kirjandusliikide põhjalikumaid tutvustusi, kirjanduslikke näiteid antud teema kohta ning mõningate kirjanike lühikesi iseloomustusi. Iga peatükk lõpeb omaloomingut nõudva projektiga.

3.1 SISUKORRA ANALÜÜS

Analüüsi alustades loendasin kõigepealt sisukorras mainitud autorid ja pealkirjades nimetatud tegelased. Selgus, et 58-st autorist moodustasid naised vaid 19 protsenti (meeste ja naiste suhtarvud olid vastavalt 47 ja 11). Kokku oli nimekirjas erinevaid naisi kümme (kaks korda oli autoriks märgitud Leelo Tungal) ja mehi 43. Seejuures toodi naiskirjanikke valikusse vaid kahe peatükki juures – lüürika liigid ja zanrid ning kirjandusteadus ja kirjandusklassika, mehed olid esindatud aga kõigis kaheksas osas. Naiste ilmne ülekaal väljendus alapeatükis sonett, kus nelja autori hulgas ainult üks mees. Sellest kõigest jääb mulje, et naisautorid on kompetentsed peamiselt luulega seotud tekstides, samas kui mehed suudavad oma oskusi väljendada kõigis kirjanduse põhiliikides.

Pealkirjades mainiti erinevaid isikuid kuueteistkümmel korral (arvesse on võetud kõik mainimised, mitte ainult aluses või sihitises esinevad, välja arvatud nimetus Juku-anektoodid), naisi sealhulgas vaid kaks – Shakespeare'i Julia ning Marie Under. Esimene neist on tegelikult pealkirjas oleva paari üks osa (Romeo ja Julia) ning Under esineb kahjuks passiivse tegelasena (“Nüüd saab kirjutada Marie Underi eluloo”). Üksikisikutena leidis mehi kaksteist ning grupina üks (Ugandi mehed). Meestegelaste hulka kuuluvad sellised isikud, nagu krahv Monte-Cristo, Tarzan, postipoiss, vanaisa. Leidis ka üks maining, mille puhul sugu polnud pealkirja järgi võimalik selgeks teha – doktor Noormann. Naisi polnud esitatud üheski konkreetses tegevuses, kuigi nii mõnigi laps võib ehk teada, et Julia on esimene armastaja ning kirjanik Marie Underi ballaad “Lapsehukkaja” on toodud ka kirjandusnäitesse. Mehi võib leida aga erinevates rollides – aadliseisuse esindaja (vürst), vanavanem, teenindussfääri töötaja (postipoiss). Nagu selgub, näidatakse juba antud õpiku pealkirjades mehi mitmekülgsemate ja tähtsamatena.

Tabel 1. Tegelaste jagunemine pealkirjades vastavalt soole

Tegelane	Arv	Protsent
Üksik mees	13	81,25
Grupp mehi	1	6,25
Üksik naine	2	12,5

Grupp naisi	0	0
Kokku	16	100

3.2 ILLUSTRATSIOONIDE ANALÜÜS

Ühtekokku oli erinevaid pilte 204, neist 171 kujutasid inimesi. Jällegi tuli tunnistada meeste suurt ülekaalu, seda nii illustratsioonide autorite kui ka tegelaste puhul. Naisautorite pilte oli vaid kuus ehk 13,6 protsenti, esindajateks näiteks Evi Tihemets (lk 207) ja Vive Tolli (lk 130), heaks võib ehk pidada seda, et eranditult kõik olid eestlased. Meeste hulgast võis aga leida selliseid tuntud autoreid, nagu Rembrandt (lk 81) ja Renoir (lk 143), eestlastest Kristjan Raud (lk 96), Jüri Arrak (lk 101,202), Ants Laikmaa (lk 128) ning isegi Navitrolla (lk 108).

Piltidel kujutatutest moodustasid meessoost üksikisikud 60,8 , naised 13,4 protsenti. Meestegrupp (arvesse võetud illustratsioon, millel kaks või enam ainult samast soost tegelast) esines 15 korda, samas kui leidis ainult üks pilt, kus ainult naisi rohkem kui üks (lk 262). Anonüümseid naistegelasi leidis seevastu vähem – seitse seitsmeteistkümnest. Anonüümsus viitab üldiselt isikute positsioonile tähtsuse hierarhias. Kuna aga meessoost isikuid on kujutatud üsna suurel määral rohkem, siis ei saa seda siiski pidada eriliseks näitajaks naiste kasuks.

Tabel 2. Tegelaste jagunemine illustratsioonidel vastavalt soole

Tegelane	Arv	Protsent
Üksik mees	104	60,8
Grupp mehi	15	8,8
Üksik naine	23	13,4
Grupp naisi	1	0,6
Segagrupp	28	16,4
Kokku	171	100

Tegelaste rolle oli antud õpiku illustatsioonidest lähtudes suhteliselt raske soorollide seisukohalt analüüsida, sest tegemist on kirjanduse lugemikuga ning enamik kujutatutest kirjanikud. Siiski saab välja tuua paar olulist näidet. Naisi ja mehi on kujutatud traditsioonilistes rollides. Naisi näidatakse enamasti emana, kolmel korral (lk 130, 262, 96) on nad koos oma lapsega, leheküljel 262 on naistega samal pildil vokk. Positiivse näitena saab tuua pildi, millel Inglise kuninganna Elizabeth I (lk 153). Mehed on seevastu enamasti kujutatud koos relvadega ehk neile on omistatud kaitsja roll (lk 34, 79, 81, 199) ning tihti on nende tegevuseks mõtlemine (lk 71, 96, 101). Kuradit esitatakse õpikus mehena (lk 5), inglit naisena (lk 127). Kahel illustatsioonil, millel kujutatud põllu- ja talutööd on ülekaalus naised. Kokkuvõtteks saab öelda, et ka õpiku illustatsioonidel domineerib meeste tegevuste mitmekesisus (salaagent, muusik, sõjamees) ning tüüpiline rollijaotus.

3.3 TEKSTIDE ANALÜÜS

Uurimismeetodiks oli tekstide kontekstiühikute kodeerimine. Kasutasin kodeerimisjuhendit soorollide analüüsimiseks õpikutekstides, mille on koostanud Veronika Kalmus, Jaan Mikk ja Jeannine Richards (vt. lisa 2). Valimisse sattus kümme erinevat teksti (lk 51 “Teaduslik-fantastiline ehk ulmekirjandus”, lk 91-94 Rackhami “Vanaisa, lk 95 “Novell”, lk 107 Runneli “Kui sa tuled”, lk 117 Ehini “Sügisene I”, lk 132-139 Suumanni “Mäng viiki”, lk 172-183 Kruusvalli “Pilvede värvid”, lk 208 “Levimuusika, lk 231-232 Saagpaku “Valik vähelevinud sõnu” ja lk 253-255 Meri “Keeletus sünnitab seadusetust), mille valisin juhuslikult õpiku tekstiühikutest.

Paraku olin sunnitud oma analüüsi veidike muutma. Juhendis on öeldud, et arvesse tuleb võtta kõik mainingud, kuna aga ühes tekstis (“Vanaisa” lk 91-94) oli ühte meestegelastest mainitud 58 korda, samas kui naised kokku vaid neljal korral, siis otsustasin arvesse võtta peamiselt esmamainingud. Põhilised uurimiskategooriad soorollide seisukohast on järgmised: 1) tegelaste arv ja sugu, 2) tegelaste olulisus, 3) tegelaste roll, 4) tegevusvaldkond, 5) hinnangud tegelasele.

Nagu arvatagi võis, oli ka tekstides mainitud mehi rohkem kui naisi. Tabel 3 iseloomustab ainult esmamaininguid, tegelikult kujuneks kõiki maininguid arvesse

võttes meeste ülekaal palju suuremaks. Ühte ja sama naissoost isikut kirjeldati tekstides väga harva rohkem kui üks kord, samal ajal kui meestel esines see tendents üsna sageli.

Tabel 3. Tegelaste jagunemine tekstides vastavalt soole

Tegelane	Arv	Protsent
Üksikisik, sugu pole võimalik määrata	7	10,2
Meessoost isik	30	43,5
Naissoost isik	10	14,5
Paar mehi	5	7,2
Segapaar	7	10,2
Grupp, sugu pole võimalik määrata	4	5,8
Meessoost isikute grupp	1	1,4
Naissoost isikute grupp	3	4,3
Segagrupp	2	2,9
Kokku	69	100

Olulisi tegelasi (tegelaat tõstetakse visuaalsete vahenditega esile) esines tekstides suhteliselt vähe – ainult kuus. Samas olid kõik olulised tegelased eranditult mehed. Põhjuseks oli see, et valimisse olid sattunud juhuslikult ainult meesautorite teosed. Tegelikult leidub õpikus ka olulisi naisi, kuigi meestest siiski tunduvalt vähem.

Tegelaste rollid olid enamuses traditsioonilised. Naise esinesid põhiliselt kategoorias pereliikmed: tütar, ema, vanaema, tädi, kuid samas oli ka teadlane, õpetlane ning kuningliku perekonna liige. Mehi mainiti korduvalt järgmistes rollides: isa, vanaisa, õpilane, teadlane, õpetlane, majandustegelane, kirjanik, muusik, kangelane, sõber, riigipea ning ka kurjategija.

Kõige olulisemaks soorollide seisukohalt on tegelaste tegevusvaldkonnad. Antud õpiku tekstides esindasid naised juba tuntud nn naistele omaseid tegevusi. Nende ülessannete hulka kuulus koristamine, õmblemine, ketramine, kudumine, igapäevane rutiin (kammimine, riietumine), külaliste vastuvõtmine ja ametialase rolli täitmine. Meeste

tegutsemine erinevatel aladel oli aga tunduvalt laiem. Näiteks saab tuua: põllutöö oma talus ja loomade eest hoolitsemine, reisimine, õppimine ja õpetamine, tegutsemine kutsealal, valitsemine, teiste aitamine, mõtlemine.

Hinnang tegelastele oli enamasti positiivne, tugevalt kriitilist suhtumist ma valitud tekstidest ei leidnudki. Nii naiste kui meeste suhtes võis täheldada mõningaid positiivseid ning negatiivseid märkusi, nii et selles kategoorias eelistusi ei tehtud.

3.4 KIRJANDUSE ÕPIKU ANALÜÜSI KOKKUVÕTE

Kõikide analüüside tulemusi arvesse peab möönma, et VIII klassi kirjanduse õpik esitab soorolle suhteliselt traditsiooniliselt. Kirjandusvalimikku on võetud tekstid, mille peategelaseks Tarzan, vürst Gabriel, vanaisa, aga mitte ühtegi naissoost isikut. Autoriteks on suures osas mehed, naised esinevad vaid piiratud peatükkides. Kuigi alapeatükke tutvustavates lõikudes on naisautoreid näiteks toodud, ei ole nende kirjutisi valimisse pandud. Seda puudust saaks väga kergesti likvideerida, tuues naistegelasi ja -autoreid nii eepika, draamatika kui ka ajakirjanduse näidetesse.

Tegelasena esinevad mehed tunduvalt rohkem ja neid mainitakse korduvalt. Erinevast soost isikute rollid ja tegevusvaldkonnad on kindlalt paigas, traditsioone ei püüta murda. Naised on emad, kes hoolitsevad oma laste eest, ketravad ja õmblevad, mehed tegutsevad mitmetel aladel, juhivad ja õpetavad.

Positiivseks näiteks õpikus oli Lennart Meri kõne “Keeletus sünnitab seadusetust”, kus ta toob teemat käsitledes erinevaid näiteid nii meeste kui ka naiste kohta. Ta kirjutab: ”Me vajame uut Aavikut. Vajadus tema järele on karjuv. Me vajaksime Helju Valsi, keda mäletan vanadest venestamisaegadest, kui ta peaaegu üksinda hoolitses Tartus eesti keele puhtuse eest...”

KOKKUVÕTE

Sooroll on teatud ettekujutuste süsteem, käitumismall, mille inimene peab omandama ja millele ta peab vastama, et teda meheks või naiseks tunnistataks. Soole sobivaks peetav käitumismudel on erinevates kultuurides erinev ning võib aja jooksul muutuda. Paljud uurijad näevad traditsiooniliste soorollide kujunemise ajaloolisi põhjusi naiste ja meeste bioloogilistes erinevustes. Meie ühiskonnas on naised seotud meestest sagedamini sotsiaalset suhtlemist eeldavate elualadega, töötades valdavalt haridus- ja teenindussfäärides. Meestele on tavapärane olla hõivatud tootmises ja vahendus-tegevuses ning ka formaalsete organisatsioonide juhtimises.

Haridus etendab õppe- ning sotsialiseerumisprotsessi käigus olulist rolli sooliste stereotüüpide kujundamisel ja edasiandmisel lastele ning noortele. Tartu Ülikooli haridusteaduskonna poolt läbi viidud uuringus “Soorollid õppekirjanduses” analüüsi, kuidas kujutatakse algklasside lugemikes, ajaloo- ja kodanikuõpetuse õpikutes mehi, naisi, tüdrukuid ning poisse. Põhilise uurimismeetodina kasutati teksti ja illustratsioonide kvalitatiivset ning kvantitatiivset sisuanalüüsi. Uurimistulemused näitasid, et Eesti kooliõpikutes kujutatakse soorolle äärmiselt stereotüüpselt: naisi kujutatakse kodus ning vähestes ametites, seevastu mehi näidatakse edukana paljudes töödes ja harva lastega tegelemas. Tüdrukuid on õpikutes kujutatud hoolsate ja korralikena, kuid poisse sageli distsiplineerimatute ning hooletutena koolitöö suhtes.

Ilmo Au ja Märt Hennoste õpiku “Kirjandus VIII klassile” analüüsi tulemused ühtisid põhijoontes seniste uurimistulemustega. Meestegelased ja -autorid tunduvad olevat tähtsamad, sest neid kujutatakse palju rohkem ja tunduvalt mitmekülgsematena. Naised küll tegelevad kirjutamisega, aga nende tekste õpiku valimisse eriti toodud ei ole. Juttude peategelasteks on krahv, Tarzan, postipoiss, aga mitte ühtegi vanaema, Katit või

kuningannat. Sellest lähtudes tuleks õpikutes kujutatavale Eestis rohkem tähelepanu pöörata hakata.

KASUTATUD MATERJALID

Au, I., Hennoste, M. Kirjandus VIII klassile. Tallinn: Avita, 1997, 280 lk.

Berg, H. Eesti kooliõpikud kinnistavad patriarhaadi ülemvõimu

[<http://www.vabaeuroopa.org/artiklid/2002/11/kultuur.20021122145510.asp>] 3. märts 2003

Einpaul, A. Soorollidest. [<http://tnk.tartu.ee/0soorollidest.html>] 3. märts 2003

Johnson, M., Archaeological Theory. An Introduction., Blacwell Publishers Ltd., 1999, 162 lk.

Kangro, T. Intervjuu Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskuse töötaja Liina Järvistega.

November 2002. ETV dokumentaalsari Nõrgem pool: Peeglike sein peal

Kangro, T. Intervjuu "Eesti Päevalehe" toimetaja Lea Lariniga. November 2002. ETV

dokumentaalsari Nõrgem pool: Peeglike sein peal

Kangro, T. Intervjuu TÜ meediaõppejõud Barbi Pilvrega. November 2002. ETV

dokumentaalsari Nõrgem pool: Peeglike sein peal

Kastepõld-Tõrs, K. Arengusühholoogia õpetajatele.

[<http://lepo.it.da.ut.ee/~annika/arengto2001.doc>] 3. märts 2003

Korp, E., Leppiman, A., Meres, T., Vaher, A. Laps. Elu, probleemid ja lahendused.

Tallinn, 2002, 65 lk.

Mikk, J. Naised ja mehed õpikutes – Postimees, 3. jaanuar 2002, lk 15

Mikk, J. Soorollid õppekirjanduses – Õpetajate Leht, 2. november 2001, lk 9

Mikk, J. Õpikud loovad stereotüüpe – Postimees: Tartu, 28. november 2001, lk 7

Rehema, A. Andke inimesele vabadus olla see, kes ta soovib – Õpetajate Leht, 12. mai 2000, lk 6

Valk, K., Feminiinsus-maskuliinsus.

[http://www.meestekeskus.ee/info/supilinn/fen_krist.htm] 3. märts 2003

LISAD

LISA 1. MASKULIINSED JA FEMINIINSED OMADUSED

INSTRUMENTAALSUSE KLASTER	
Naiselik	mehelik
Mitte-agressiivne	Agressiivne
Sõltuv	Sõltumatu
Emotsionaalne	Mitte-emotsionaalne
Alluv	Dominantne
Teadus ja matemaatika ei meeldi	Armastab teadust ja matemaatikat
Mitte- võistluslik	Võistluslik
Kodule orienteeritud	Otsekohene
Tundeid on kerge haavata	Tundeid ei ole kerge haavata
Raske otsuseid teha	Otsustab kiiresti
Ebakindel	Enesekindel
Ei suuda eristada tundeid ideedest	Kerge eristada tundeid ideedest
SOOJUSE-EKSPRESSIIVSUSE KLASTER	
Naiselik	mehelik
Jutukas	Kinnine
Taktitundeline	Otsekohene
Õrn	Jäme
Empaatiline	Mitte-empaatiline
Edev	Ei ole edev
Puhas	Lohakas
Naudib kunsti ja kirjandust	Ei naudi kunsti ja kirjandust
Kerge väljendada õrnu tundeid	Ei ole kerge väljendada õrnu tundeid
Suur turvalisuse vajadus	Väike turvalisuse vajadus

LISA 2. KODEERIMISJUHEND SOOROLLIDE ANALÜÜSIMISEKS ÕPIKUTEKSTIDES

Valimi moodustamine:

a) õpikutekstide valimine: igas õpikus võetakse valimisse iga nnda loomulik tekstiühik (peatükk või alapeatükk, jutuke, luuletus jne ning selle juurde kuuluvad küsimused, ülesanded, illustratsioonid jms.), n (sõltub õpiku mahust, struktuurist jne.; peab tagama loendamisühikute esindusliku valimi) määratakse iga õpiku puhul eraldi.

b) loendamisühikute valimine: fikseeritakse ja kategoriseeritakse kõik valimisse sattunud tekstiühikutes leiduvad loendamisühikud, s.t. tegelaste mainingud.

c) n-i määramine:

1) õpikust valitakse juhuslikult kolm loomulikku tekstiühikut ja loetakse, mitu tegelaste mainingut on nendes keskmiselt (olgu näiteks ühes jutukeses keskmiselt 20 tegelaste mainingut);

2) 400 jagatakse keskmise mainingute arvuga (meie näites $400/20 = 20$) — saadud jagatis näitab, mitu loomulikku tekstiühikut on tarvis analüüsida (meie näites 20);

3) loomulike tekstiühikute üldhulk õpikus jagatakse punktis 2 saadud arvuga (meie näites olgu õpikus 80 jutukest, siis $80/20 = 4$), tulemus ongi n (ja see tähendab konkreetsel juhul, et analüüsida tuleb iga neljandat jutukest);

4) murdarvuline n ümardatakse täisarvuks, kuid mitte väiksemaks kui 1.

Eelnev valem: $n = L \cdot T / 400$, kus L — loomulike tekstiühikute üldhulk õpikus, T — mainingute arv ühes loomulikus tekstiühikus.

Loendamisühik — üks tegelase või tegelaste grupi maining (mainimine). Maining ei ole pikem kui üks lause. Kui ühes lauses mainitakse mitut tegelast erinevates rollides ja/või tegevustes (nt. “Ema tegi süüa, isa luges ajalehte”), loetakse need eraldi maininguteks. Kui üht tegelast mainitakse korruga erinevates rollides ja/või tegevustes (nt. “Lydia Koidula oli nii ema kui luuletaja”), loetakse need eraldi maininguteks. Kui mitut tegelast mainitakse sarnases rollis ja tegevuses (“Jüri ja Mari õpivad”), loetakse see üheks maininguks. Tegelaseks loetakse kõik valimisse sattunud verbaalsetes tekstides (kaasa arvatud küsimustes, ülesannetes, pildiallkirjades, skeemidel jne.) mainitud või kirjeldatud inimesed ja personifitseeritud loom-, asi- jne. tegelased ja vastavate

tegelaste grupid (nt. Aadam, Anna, kuninganna Victoria, Konstantin Päts, kuningas, riigimehed, mehed, naised, inimesed, talupojad, rebane Riina, siil Felix, tema, Sina jne.), keda kujutatakse aktiivses või passiivses tegevuses (keda mainitakse lause aluses või sihitises) või keda nimetatakse pildiallkirjades, (ala)pealkirjades jm. kui (ajaloolist) isikut, tegelaskuju jne. Tegelasena ei lähe arvesse käskivas kõneviisis sõnad (nt. "loe ja vasta küsimusele!"), täiendites esinevad tegelasnimed (nt. Napoleoni sõjad), personifitseerimata loomad (s.t. loomad, kellele pole omistatud inimlikke omadusi, sotsiaalset tegevust, rolli või sugu), asjad, institutsioonid, parteid, abstraktsed nähtused jne. Kui tegelaste nimi või nimetus on asendatud asesõnaga (sina, tema, nemad jne.), kodeeritakse tegelaste arv, sugu ja roll konteksti (eelnevate või järgnevate lausete, juuresolevate piltide) põhjal.

Kontekstiühik — lõik (eraldatud taandreaga) või lõigule vastav tekstiühik [punktloetelu (mille punktid moodustavad ühe lõigu), salm, küsimus, ülesanne, skeem, foto- või pildiallkiri jne.], milles tegelast või tegelaste gruppi mainitakse/kirjeldatakse. Pealkirjad ja alapealkirjad loetakse neile vahetult järgnevasse kontekstiühikusse kuuluvaks.

Kategooriad:

A ÕPIKU KOOD

B LEHEKÜLJE NUMBER — märgitakse vastava numbriga; kui loendamisühik paikneb kahel leheküljel, märgitakse eespool asuva lehekülje number.

C KONTEKSTIÜHIKU (LÕIGU VMS.) JÄRJEKORRANUMBER LEHEKÜLJEL — märgitakse numbriga; kui kontekstiühik paikneb kahel leheküljel, märgitakse eespool asuva lehekülje viimase lõigu järjekorranumber. Kontekstiühikuid loendatakse vasakult paremale ja ülevalt alla. Fotode-illustratsioonide osas toimub eraldi arvestus, s.t. neid ei loeta tekstilisteks kontekstiühikuteks.

D TEGELASE NIMI VÕI NIMETUS — märgitakse sõna(de)ga; kui mainigus tähistab konkreetset tegelast asesõna, märgitakse konteksti põhjal tuletatud tegelase nimi või nimetus nurksulgudes (nt. Aadam, Lydia Koidula, kuningad, tema [Lydia Koidula] jne.).

E TEGELASTE ARV JA SUGU — mitte eeldatavalt, vaid tekstis/kontekstis sõnaselgelt väljendatuna; grupp — kolm või rohkem tegelast.

F OLULISUS — tegelase esiletõstmine rasvase või värvilise kirja, kursiivi, allajoonimise, suurtähtede, sõnade jne. abil; tegelase mainimine kontekstiühiku juurde kuuluvas pealkirjas või alapealkirjas, esitamine skeemil, kujutamine pildil.

G TEGELASE ROLL — kui ühele isikule on samas lauses omistatud mitu erinevat rolli (näiteks ema, poliitik, meditsiinitöötaja jne.), kodeeritakse vastav arv tegelase maininguid. Rolli kodeerimisel toimib järgmiselt: määratakse kõigepealt rollivaldkond, seejärel vaadata, kas valdkonna all leidub konkreetsele rollile vastav kood. Kui ei leidu, aga on selge, et roll kuulub siiski sellesse valdkonda (nt. telediktor, kes pole ei ajakirjanik ega toimetaja, kuid siiski meediavaldkonna tegelane), kodeeritakse valdkonna 1-kohaline kood (antud näites: “8 — muu meediaga seonduv roll”). Kui roll ei kuulu ühegi konkreetse valdkonna alla, tuleb vaadata valdkonda “muu”. Kui selle all pole välja toodud kõnealusele rollile vastavat koodi, tuleb kodeerida “9 — muu roll”.

H TEGEVUSVALDKOND — kui üht isikut kujutatakse samas lauses mitmes erinevas tegevuses (näiteks “Ema tegi süüa ja vaatas samal ajal telerit”), kodeeritakse vastav arv tegelase maininguid. Kui lause eitab tegevust (nt. “Poiss ei õpi”), kodeeritakse vastav tegevus miinuskärgiga (nt. “-32”). Tegevuse kodeerimisel toimib järgmiselt: määratakse kõigepealt tegevusvaldkond, seejärel vaadata, kas valdkonna all leidub konkreetsele tegevusele vastav kood. Kui ei leidu, aga on selge, et tegevus kuulub siiski sellesse valdkonda, kodeeritakse valdkonna 1-kohaline kood. Kui tegevus ei kuulu ühegi konkreetse valdkonna alla, tuleb vaadata valdkonda “muu”. Kui selle all pole välja toodud kõnealusele tegevusele vastavat koodi, tuleb kodeerida “7 — muu tegevus”.

I TEGEVUSE AKTIIVSUS-PASSIIVSUS

J TEGELASE STAATUS, VÕIMUPOSITSIOON, VÕRRELDES TEISTE LAUSES

VÕI KONTEKSTIÜHIKUS MAINITUD TEGELASTEGA — staatuse määramisel võetakse arvesse tegelaste rolli ja tegevust. Tuleb mõelda, kas antud rollide täitmisel ja tegevuste sooritamisel tekib tegelaste vahel niisugune sotsiaalne suhe, milles üks tegelane asetub teis(t)est sotsiaalse hierarhia mõttes selgelt kõrgemale või madalamale (s.t. kas tekib juhi-alluva, käsuandja- käsutäitja jne. suhe). Kui lauses sisalduva informatsiooni põhjal ei ole võimalik tegelase staatust määrata (teised tegelased puuduvad), vaadatakse kontekstiühikut. Kui ka kontekstiühiku põhjal ei ole võimalik staatust määrata, kodeeritakse “0”.

K HINNANG TEGELASELE JA/VÕI TEMA TEGEVUSELE — vaadeldava lause või kontekstiühiku piires tegelasele ja/või tema tegevusele sõnaselgelt antav hinnang või selle puudumine. Kui lauses sisalduva informatsiooni põhjal ei ole võimalik hinnangut määrata, vaadatakse kontekstiühikut. Kui ka kontekstiühiku põhjal ei ole võimalik hinnangut määrata, kodeeritakse “0”.

L AJALINE KONTEKST

M RUUMILINE KONTEKST

GENDER ROLES IN ESTONIAN TEXTBOOKS

Mariann Näär

Summary

In the first part of my paper I write about gender roles in general - what do they mean, where do they come from, how to express them. The second chapter gives a summary of the research made by the young scientists of University of Tartu. In the third part I describe the depiction of gender roles in the textbook of literature for grade eight.

Gender roles are certain types of behavior that one should contract to be called man or woman. Traditional gender roles are often so natural for us that we forget about our rights to gender equality. Our expectations to gender roles are learned during the lifelong socialization process from other people, media, teachers, books or textbooks.

My aim was to find out how men and women are described in the Estonian textbooks. The quantitative analysis revealed that men are much more often shown than women and the roles they have are quite traditional. Women are depicted in home, doing housework, at the same time men are successful in many areas of occupation. Girls are in textbooks keen on learning, tidy and careful, boys in the contrary undisciplined and not wanting to study.

The expectations of gender roles change together with the changes in society. Society is inert and those changes are slow, because there are so-called standards. If the traditional models of role division are continuously presented, it might be difficult for the young to adapt themselves to their future life. It should be normal for women and men to work equally on top executive posts in future. Our future society obviously needs assessments and if we want changes that are faster and lasting, we have to change people's attitudes first of all. This can be done through a school textbook as well.

